

Läsningens gränser

Om Andrea Camilleris språk i några romaner ur Montalbano-serien

Maria Sjögren, fil.kand., franska

Under de senaste åren har Andrea Camilleris romaner blivit ett så kallat fenomen i den italienska bokutgivningen. Hans nya böcker är bästsäljare under flera veckor efter publiceringen, de säljs i stora upplagor i Italien och är översatta till många språk. Det finns fan-klubbar och flera internetsidor är ägnade åt honom.

Camilleri, född 1925 i Porto Empedocle i Agrigento-provinsen på Sicilien, har verkat som manusförfattare och regissör både för teater och television. Den italienska serien av tv-filmer om kommissarie Maigret under 60-talet är hans. Han lyckades få ett par romaner publicerade under 80-talet. Men först 1994 med *La forma dell'acqua*, Vattnets form kom genombrottet för Camilleri.

Med *La forma dell'acqua* börjar en serie romaner som har kommissarie Montalbano som huvudperson. Under åren 96–97 kom i rask takt *Il cane di terracotta* (Terrakottahunden), *Il ladro di merendine* (Smörgåstjuven), *La voce del violino* (Violinens stämma) och *Un mese con Montalbano* (En månad med Montalbano), som bekräftade den enorma succén. Sedan dess har en ny ”Montalbano” kommit ut varje år. Dessa böcker är ”libri gialli” dvs. deckare. Camilleri är inspirerad av Simenon. Hans Montalbano påminner ur många aspekter om Maigret, hans svaghet för god mat, hans humanitet och hans metoder som inte alltid är enligt reglerna. Namnet Montalbano är en hyllning till den katalanske författaren Vázquez Montalban. Montalbano är sicilianare men inte från Vigàta, den fiktiva stad där han arbetar. Han blir presenterad med en kort träffande mening: *Il commissario invece era di Catania, di nome faceva Salvo Montalbano, e quando voleva capire una cosa, la capiva.* (Poliskommissarien däremot var från Catania och hette Salvo Montalbano och när han ville förstå något så förstod han).

Vid sidan av deckarromaner med kommissarie Montalbano har Camilleri skrivit några verk ägnade åt Sicilien under 1800-talet. Även dessa historiska romaner har en ådra av deckare och inleds ofta med en verklig notis som han har hittat i något arkiv och som han med sin fantasi har utvecklat till romaner. Exempel är: *La stagione della caccia* (Jaktsäsong), *Il birraio di Preston* (Bryggaren i Preston), *La concessione del telefono* (Telefonkoncessionen), *La mossa del cavallo* (Hästdraget).

Det är inte mitt syfte här att diskutera de litterära aspekterna av hans verk och inte heller att analysera dem ur olika litteraturteoretiska perspektiv. Det som intresserar mig är själva språket i fyra böcker ur Montalbano-serien, *La forma dell'acqua*, *Il cane di terracotta*, *La voce del violino*, *L'odore della notte* (Nattens doft). Varför är det så spännande att läsa Camilleri och varför känns det både främmande och samtidigt njutbart? När jag läste *Il cane di terracotta* var min första reaktion förvåning, Camilleri använde ett märkligt språk, det är italienska med många inslag av sicilianska ord, ibland obegripliga för en norditalienare. Jag gjorde en snabb enkät bland mina vänner i Verona; några hade helt enkelt gett upp efter bara några sidor, för att återuppta läsningen efter uppmaning från andra vänner som hade varit mer envisa och så småningom förstått svåra ord och låtit sig fascineras av Camilleris värld. När jag lånade några av hans böcker på biblioteket i Verona, upptäckte jag att någon hade antecknat den italienska översättningen av många ord i kanten av texten, ungefär som våra studenter gör när de läser kurslitteratur och skall lära sig glosorna.

Camilleris språk är italienska med många inslag av sicilianska. Dialekternas ställning i Italien är speciell. Vi skall inte glömma att Italien är ett ungt land, det enades för bara ca 140 år sedan. Variationerna är stora vad det gäller landskapet, traditionerna, matvanorna och inte minst språket. De flesta italienare har levt och lever i viss mån fortfarande i en diglossi, dvs. tvåspråkighet. Vid sidan av italienska använder man i olika sociala situationer sin dialekt, som inte bara har en annorlunda satsmelodi eller accent utan är ett eget språk med sina regler och sin vokabulär. Flera stora italienska författare har skrivit verk på dialekt såsom Goldoni, Pasolini, Zanzotto och De Filippo bara för att nämna några få.

Dialekternas öde är enligt min mening att de kommer att försvinna med nästa generation. Redan nu kan dagens ungdomar ibland förstå den lokala dialekten men mycket sällan använda den i sitt eget tal, och därför är det

troligt att dialekterna inte kommer att talas av nästa generations barn. Dialekterna lever i varje fall fortfarande och berikar mina vistelser i Italien.

Dialekterna i Italien har utvecklats från latin. Generellt kan man säga att det finns fyra stora dialektgrupper förutom sardiskan och rätoromanskan som betraktas som egna språk. Varje grupp är i sin tur indelad i olika undergrupper:

- Norditalienska dialekter norr om linjen La Spezia – Rimini (främst Piemonte, Lombardiet, Ligurien, Emilia-Romagna, Venetien)
- Toskanska dialekter med florentinskan i centrum
- Centrala dialekter i Latium, Umbrien och Marcherna
- Syditalienska dialekter i Kampanien och Abruzzerna och söder därom, inklusive sicilianskan.

Intressant är att se hur vokalerna har utvecklats i de två grupper som intresserar mig: norditalienska från Venetien och sicilianska.

Det är framför allt vokalerna *i* och *u* som har utvecklats olika. På sicilianska gör man inte någon åtskillnad mellan *i* och slutet *e* och mellan *u* och slutet *o*. I Camilleri hittar man *liggi* = *legge*, lag; *fimmina* = *femmina*, kvinna; *paisi* = *paese*, stad, land; *pirchì* = *perché*, varför; *allura* = *allora*, då.

Typiska är vissa konsonantiska förändringar, till exempel att *ll* blir *dd* så att bello blir *beddu*, vacker; *b* blir *v* som i *vucca* för *bocca*, mun; *vestia* för *bestia*, djur; men också tvärtom *nirbuso* för *nervoso*, nervös; och *p* blir ofta *b*, *buttana* för *puttana*, hora; *gi* och *ge* blir *j* *giornata*, *jurnata*, dag; *gettano* blir *jettano*, de kastar.

Infinitivformen behåller den arkaiska ändelsen *-ri* i stället för *-re*: *sapìri*, *mèttiri*, *accanusìri*, *nèsìri*, *lèggiri* för kunna, lägga, känna igen, gå ut, läsa.

Dessutom har sicilianskan påverkats av alla folkslag som har passerat ön: grekerna, bysantinerna, araberna, normanderna med Roger II och spanjorerna.

Även på det syntaktiska planet hittar vi sicilianismer. Den mest kända meningen är den där Montalbano presenterar sig: *Montalbano, sono*. Den franska översättningen behåller den just i formen: *Montalbano, je suis*. Denna form med verbformen efterställd återkommer ofta och den påminner typiskt om latinsk ordföljd. Till exempel: *Io una tomba sono*. Jag är tyst som en grav. *Pazzo niscì* Han blev galen! *Losso du coddrù si ruppe!* Han bröt nacken! Vissa verbformer är också typiska, till exempel passato remoto: *Che dicisti?* Vad sa du? *Chi fu?* Vem är det?

Men vi återgår nu till den lexikala nivån. Här hittar man en stor mängd ord och uttryck som kan vara svåra att förstå. Vi kan naturligtvis få hjälp av ordböcker, och på nätet finns gloslistor som enbart behandlar Camilleris sicilianska.

Det mest påfallande är användningen av enstaka sicilianska ord i en italiensk språkkontext. Dialekt förekommer dessutom när författaren vill förklara huvudpersonens känslor eller när han nämner maträtter. Den används också i dialoger med äldre personer, eller när Montalbano träffar ungdomsvänner.

Om vi går tillbaka till första sidan i *Il cane di terracotta*, hittar vi ett exempel på en italiensk text där många ord kommer från siciliansk dialekt: *appresentandosi, la iurnata, smèusa, sole incaniato, gelidi stizzichii di pioggia, cangiamento, ciriveddro, bannèra, matre, cagionevole assai, càmmara, malo di testa, non bisognava fare rumorata casa casa, camminare a pedi leggìo, patre, timpesta o bonazza, intìfico pinsèro, gli venne gana, arriniscì.*

Men vilka strategier använder vi för att förstå texten?

Många ord kan man förstå av sammanhanget: *appresentandosi, iurnata, cangiamento, malo di testa*, men många är svåra åtminstone för oss från Venetien. Den okände boklångtagaren anmärkte bland annat *smèusa = vuota*, tom *ciriveddro = cervello*, hjärna, *bannèra = bandiera*, flagga, *pedi leggìo = piede leggero*, lätta steg *gli venne gana = gli venne voglia*, han fick lust.

Maträtterna får ofta en förklaring i texten men inte alltid, som *mostazzolo di vino cotto*, men för den kalla pastarätten *pastafredda con pomodoro, vasilicò e passuluna*, ger Camilleri en förklaring: *passuluna* betyder *olive nere*, svarta oliver; *vasilicò* förstår vi med tanke på konsonanterna b/v, det betyder *basilico*, basilika. För *Tinnirume e triglie di scoglio a oglio e limone*, får vi en förklaring i slutet av måltiden: *Il tinnirume, foglie e cime di cucuzzeddra siciliana, quella lunga, liscia, di un bianco appena allordato di verde...* fast *cucuzzeddra* kräver dock en ordbokskonsultation. *Petrafernula*: här får vi en förklaring. Det är en efterrätt som är svår att hitta.

Oftast är det i själva kontexten vi hittar svaret även om vi ibland får vänta några sidor. Jag kan till exempel berätta om när jag läste ordet *trentino*. Det verkade lite märkligt att hitta en person från Trento i en sådan miljö. Men varför inte? Det är först efter några sidor när jag läser

quarantino som det klarnar. *Trentino* betyder *trentenne*, en trettioårig person, och *quarantino* är lika med *quarantenne*, fyrtioårig. När vi läser *decino*, *cinquantino* är problemet redan löst.

Ibland får vi ordentliga förklaringar *Ora mi metto a tambasiare, tambasiare era un verbo che gli piaceva, significava mettersi a girellare di stanza in stanza senza scopo preciso, anzi occupandosi di cose futili* ("Nu ska jag bara gå omkring och skrota", tänkte han när han kom hem. Gå omkring och skrota var ett uttryck som han gillade. Det innebar att gå omkring från rum till rum helt planlöst och pyssla med småsaker). Eller enklare förklaringar: *nìvuri e meno nìvuri, senegalesi e algerini, tunisini e libici* (mörkhyade och mindre mörkhyade figurer, som till exempel senegaleser och algerier, tunisier och libyer).

Tre ord förekommer ofta i alla böcker och här måste man se upp: *taliare, spiare, magari*. Mycket snabbt måste man alltså inse att *taliare* betyder *vedere, guardar*, se, titta, och inte skära sönder: *taliandosi attorno, ma non si vedeva anima creata*. Om man inte förstår detta verb, får vissa texter konstiga effekter: *una volta ogni quindici giorni ci tagliano le gomme! Cristo! e io ogni mattina v'avverto: taliàtele prima di partire* (dom skär sönder däcken för oss varannan vecka! Herrejesus! Och varenda morgon säger jag ju till er: kolla däcken innan ni kör iväg). *Spiare* betyder *chiedere, chiamare*, fråga, ropa. Redan från första förekomsten får jag en förklaring: *Chiamò senza isare troppo la voce... "Ohè di casa"... "C'è quarcuno?" spìò di nuovo*. (Han ropade utan att höja rösten för mycket... hallå... Finns det någon hemma? ropade han igen).

Magari betyder *anche*, även, också. Det kan dock behövas några exempel innan man förstår.

Roligt är det också att hitta ord som är av franskt ursprung till exempel: *armuar*, klädskåp, *travaglio*, arbete, *racina*, vindruva; *addumare* som betyder *accendere* är helt enkelt det franska *allumer* med siciliansk förändring (ll = dd). Från spanska kommer *aver gana*, ha lust, *pilaia, spiaggia*, strand; *catojo*, enkelt skjul, från grekiskan.

Ofta förekommer sicilianska när vi får veta Montalbanos känslor och reaktioner. I mitten av en allvarlig konversation med hans överordnade på ren italienska hittar vi först en replik *Madunnuzza biniditta! Ma pirchi?* Och sedan följer en beskrivning: *Montalbano provò friddo e càudo nello stesso momento, aveva la fronte sudata e la schina aggelata* (Montalbano kände

sig kall och varm samtidigt, han svettades i pannan och frös om ryggen). Lite senare *Il commissario si sentì come un tonno nella cammàra della morte, l'aria principiò a mancargli, riaprì e chiuse la bocca a vacante*. (Kommissarien kände sig som en tonfisk i dödens kammare. Luften började ta slut för honom och han snappade efter luft). I det senare citatet tar språket oss till en riktigt siciliansk företeelse som vi bara har sett i filmer, tonfiskjakten, då fiskebåtarna inringar en bit hav med nät och ser till att tonfiskarna kommer in i dödens kammare där de blir fångade.

Svårare är det att förstå dialogerna. Camilleri använder olika register och olika nivåer i dialekten beroende på vem som pratar med vem. För hans trogna hembiträde Adelina är dialekten det enda kommunikations-språket:

Non sugnu chisto ca vossia dici, ma iu sugnu, dottori.

Ma tu chi sei?

Nun m'arriconosci, dottori? Adelina sugnu.

(Jag är inte den ni säger, det är jag, dottore! Men vem är du? Känner du mig inte igen, dottore? Jag är Adelina)

Detsamma gäller när Montalbano pratar med sina ungdomsvänner.

Pronto Salvo? Gegè sono. Lasciami parlare e nun m'interrumpìri dicendo minchiate. Haiu necessità di vidìriti, t'haiu a dire na cosa.

Va bene, Gegè, stanoti stissa, se vuoi.

Non mi trovo a Vigàta. A Trapani sono.

Allora quannu?

Oggi che jornu è?

Jovedì.

Ti va beni sabatu a mezzanotti a u solitu posto?

Senti Gegè, sabatu a sira sono a mangiari con una pirsona, però posso vèniri lo stesso. Si ritardo tanticchia, aspettami.

(Hallå Salvo? Det är Gegè. Låt mig nu tala utan att du avbryter med en massa trams. Jag måste få träffa dig för jag har en sak att säga. Visst Gegè, redan i natt om du så vill. Jag är inte i Vigàta, jag är i Trapani. När kan vi ses då? Vad är det för dag idag? Torsdag. Går det bra på lördag vid midnatt på det vanliga stället? På lördag kväll skall jag bort på middag, men jag kan komma i alla fall. Vänta på mig om jag blir lite sen.”)

Översättning av Barbro Andersson

Och som sista exempel tar jag en dialog mellan Montalbano och två äldre personer.

Signuri Montaperto? Ca quali signuri! Chiddri munnizzari vastasi sunnu!

...

Lei cu è?

”Sono un commissario di pubblica sicurezza.”

...

Turiddru! Turiddru! Veni di corsa ccà!

Chi fu?” spiò apparendo un vecchio magrissimo.

Chistu signuri un commissario è! Vidi ch’aviva raggiuni? Vidi ca i guardii i cercanu? U vedi ca eranu gente tinta? U vedi ca sinni scapparupi nun finiri in galera?”

(Herrsskapet Montaperto? Skulle de vara herrskap? Dom där gatsoparna är rena slöddret!

...

Vem är ni? Jag är poliskommissarie

...

Turiddru! Turiddru! Skynda dig hit! Vad är det? Frågade en skinn-torr gubbe och visade sig i dörren. Det är en kommissarie! Ser du att jag hade rätt? Ser du att dom är eftersökta av polisen! Ser du att det var ohederligt folk? Ser du att dom stack för att inte hamna i fängelse?) Översättning av Barbro Andersson

Det finns en person i böckerna som är värd en särskild kommentar. Det är Cantarella som arbetar på polisstationen. På grund av sin fenomenala dumhet är han placerad i telefonväxeln där man trodde han skulle göra minst skada. Hans språk är en märklig blandning av byråkratisk, folklig och formell italienska med inslag av egna deformerade ord. Språket ger upphov till missförstånd och till komiska situationer.

Att översätta Camilleri är inte lätt, men han är översatt till och läst på mer än 20 språk. I de flesta språk har översättarna, klokt nog, undvikit att hitta någon motsvarande dialektal form för att återge originalets språk. På franska har man ibland använt vissa ord, till exempel *coucourde* för *ciriveddro*, hjärna och vissa uttryck från sydfranska dialekter; dessutom har man försökt återge Cantarellas speciella språk med något som min franska

informant upplever som nordafrikanskt. Den japanske översättaren säger i en intervju att han har hittat på en blandning av flera japanska dialekter.

Utan tvekan har Camilleris deckarromaner en mycket väl konstruerad intrig, man märker att han är van från teater och television att bygga upp en historia och hålla läsaren intresserad och uppmärksam. Den värld som konstrueras runt Montalbano är en komplicerad och sammansatt värld där tragedin ligger nära komedin. Den sociala kritiken mot makthavarna är alltid närvarande. Personerna är aldrig enkla, till och med Cantarella utvecklas och blir trots sin enfald och obetänksamhet ett geni på datorer. Man anar en stor observationsförmåga hos Camilleri då det enkla folket på Sicilien träder fram. Maffian har en sekundär roll och författaren tar bara indirekt upp fenomenet. Kriminalfallen och sätten att lösa dem är många.

De dialektala inslagen i hans romaner minskar i omfattning efter hand som man närmar sig slutet av berättelserna: när trådarna dras ihop är språket för det mesta ren italienska. Dialekten tillför en extra bonus som kräver både tålmod och klarsynthet men som också ger dofter och smaker från en region som är så annorlunda och så spännande, åtminstone för mig.

Om Verga, Pirandello, Sciascia är föregångare till Camilleri, har han i sin tur inspirerat flera andra italienska deckarförfattare att skriva berättelser som utspelas i deras närmiljö, såsom Carlo Lucarelli i Bologna och Andrea G. Pinketts i Milano, för att bara nämna två.

Vattnets form, Terrakottahunden, Smörgåstjuven, Violinens stämman är översatta till svenska av Barbro Andersson och utgivna av Fischer & Co.